

KÜLTÜREL BELLEK ÇERÇEVESİNDE AHMED YESEVÎ İLE ANLAM BULAN ÂLİM-DEVLET BÜTÜNLEŞMESİ

Mehmet Surur ÇELEPİ*

Özet

Ahmed Yesevî, Türklerin medeniyet ve uygarlık seviyesine ulaşmasında en fazla rolü olan abide şahsiyetlerdendir. Bilimi önceleyen din anlayışının temsilcisi olan Ahmed Yesevî, ilim ve din anlayışı, âlimliği, irşat metodu ve eseri Divan-ı Hikmet sayesinde İslamiyet'in yayılmasında çok etkili olmuştur. Orta Asya ve daha sonra Anadolu'nun siyasi ve sosyal bütünleşmesinde söz sahibi olması da onu ölümsüzleştirmiştir.

Türk halk anlatılarında ve tarihinde kültürel bellek aracılığıyla evrilerek aktarılan birçok değer yer alır. Âlim ve devlet bütünleşmesi, kültürel bellekte yer alan ve Türk tarihi ve halk anlatımlarında işlenen değerlerdendir. Ahmed Yesevî'nin birçok menkıbesi dikkatle incelendiğinde, kültürel bellekle aktarılan değer ve motiflerin hem âlim-devlet bütünleşmesine işaret ettiği hem de Ahmed Yesevî'den önce başlayan ve daha sonra da devam eden bir geleneği yaşattığı görülecektir. Türk kültürel belleğindeki bade içme, ad alma, atalar kültü benzeri birçok motifi barındıran bu menkıbeler âlim-devlet bütünleşmesine en güçlü örneklerdir.

Anahtar Kelimeler: *Kültürel Bellek, Ahmed Yesevî, Âlim-Devlet Bütünleşmesi*

SCHOLAR-STATE CONSOLIDATION FINDING MEAN WITH AHMED YESEVÎ IN THE FRAME OF CULTURAL MEMORY

Abstract

Ahmed Yesevi was one of the figures, who had the biggest role in reaching the level of urbaneness and civilization of Turks. Ahmed Yesevi, being the representative of the intellectual theolgy prioritizing the science, was very effective on spreading Islam thanks to his enlightenment, and intellectual theolgy, his scholarship, spiritual and ethic guidance and his published written work, Divan-ı Himet. Having the right about to speak even about the entegration of central Asia and afterwards Anotolia have perpetuated him.

Most of the values that are revolved by means of cultural memories take place in Turkish narrative and history. Scholar-state consolidation, taking place in cultural memories and that are narrated in Turkish folk narratives is one of the values. When Ahmed Yesevi's most of the legends are examined, it is recognised ,values and patterns enterchanged with cultural memories indicate that not only scholar_statesman consolidation but also keep a tradition alive which began beforehand Ahmed Yesevi and continued afterwards. These legends, including most of the patterns like wining, being given a name, ancestor cult are the most powerful examples of the scholar-state consolidation in Turkish cultural memory.

Key Words: *Cultural Memory, Ahmed Yesevi, Scholar-State Consolidation*

* Yrd. Doç. Dr. , Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Denizli.
e-posta: msururcelepi@gmail.com

1.GİRİŞ

Kavimlerin, önce millet daha sonra medeniyet ve uygarlık seviyesine ulaşmalarında bazı abide şahsiyetlerden bahsedilir. Medeniyetler ve uygarlıklar sanatçı, bilim adamı, fikir adamı veya din adamı olan bu abide şahsiyetlerle övünür ve gelişmişliklerini bu abide şahsiyetlere bağlarlar. Bu abide şahsiyetler, millî hasletlerinin yanında evrensel değerlere sahiptirler. Hatta evrensel değerleri onlar yaratırlar da denilebilir. Örneğin İngilizler William Shakespeare ve Rogar Bacon ile; Almanlar Albert Einstein ve Johann Wolfgang von Goethe ile övünüp gelişmişliklerinde bu abide şahsiyetlerden bahsederken diğer medeniyetlere karşı üstünlük kurmaya çalıştıklarında da bu şahsiyetleri referans olarak verirler.

Türklerin de uygarlık seviyesine ulaşmalarında birçok abide şahsiyetten, sanatçıdan, düşünürden, bilim adamından örnekler verilebilir. Türk milletini, olgunlaştırma ve yüksek medeniyetlere ulaştırma mücadelesinde kültür paratonerleri konumundaki “aydınlar”, bu mücadelenin en önde gelenleridir (Uslu, 1993: 28). Aydın olan abide şahsiyetlerin çoğu hem peygamber soluğunun taşıyıcıları hem de ilmin temsilcileri olan şahsiyetlerdir. Medeniyet onlarla durulmuş ve onlarla huzura kavuşmuştur. Bu yüzden tesirleri ömürleri ile sınırlı kalmamış, asırlar ötesine taşmıştır (Bozatl, 1996: 20).

Türk tarihi buna örnek verilebilecek birçok aydın abide şahsiyete sahiptir. Bu mücadelenin en yoğun olduğu dönem 11 ve 13. yüzyıllar arasındır. Fuad Köprülü Türk tarihi, halk edebiyatı ve millî ruh hakkında bilgi sahibi olmak isteyenlerin bu yüzyılları çok dikkatli incelemeleri gerektiğini, bu yüzyıllarda yetişen âlim ve mutasavvıfların Türk tarihine yön verdiklerini aktarır (Köprülü, 1993). Bu yüzyılların, dahası daha sonraki yüzyılların

da hâkim karakteri Hoca Ahmed Yesevî'dir. Yahya Kemal Beyatlı'nın “Şu Ahmed Yesevî'yi iyice incelemek lazım. Bizim milliyetimiz onda gizlidir.” sözü bu dönemin incelenmesi zarureti gösterir. Hatta Köprülü'nün, Ahmed Yesevî hakkında bilgi veren başat eserlerden olan *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eserini hazırlarken Beyatlı'nın önerisinin etkili olduğu düşünülmektedir.

UNESCO, 2016 yılını, Ahmed Yesevî'nin 850. ve Fuad Köprülü'nün 50. ölüm yıldönümü çerçevesinde Ahmed Yesevî ve Fuad Köprülü yılı olarak ilan etmiştir. UNESCO Türkiye Millî Komisyonu Başkanı Prof. Dr. Öcal Oğuz, Ahmed Yesevî'nin anma takvimine alınmasının nedenini, Ahmed Yesevî'nin kültürler arası diyaloga, kültürlerin yakınlaşmasına, kadın ve erkek eşitliğine ve barış gibi sembollere verdiği önem olarak açıkladı. Daha önce de 1991 yılı Ahmed Yesevî, yılı kabul edilmişti. 1991 yılındaki kabulün amacı Sovyet Rusya'nın dağılmasıyla bağımsız olmaya başlayan Türk yurtlarında ortak abide şahsiyetler etrafında toplanabilme ve böylelikle güçlü olabilme düşüncesiydi.

Ahmed Yesevî'nin hayatı, menkıbeleri, eserleri, halifeleri, 99.000 müridi, müritlerinin görevleri ve hikmetlerinin tahlili üzerinde yoğunlaşmış ve birçok bilimsel çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada Ahmed Yesevî'nin hayatında ve menkıbelerinde, Türk kültürüne ait kültürel bellekte yaşayan birçok ortak motifin yer aldığı gösterilecek ve bu motifler sayesinde kendisine atfedilen kimlikle, âlim ve devletin bütünleşmesine çok güçlü bir örnek olduğu açıklanacak. Bu bağlamda Ahmed Yesevî'nin bir geleneğin en güçlü örneklerinden biri olduğu izah edilecektir. Öncelikle Yesevî'nin kişiliği, âlimliği, metodu, eserleri hakkında bilgi vermek gerekir.

2. AHMED YESEVÎ'NİN KİŞİLİĞİ, ÂLİMLİĞİ VE METODU

Kendi kaynaklarına dayanan millî ve evrensel bir kültür hamlesinin başlangıcı (Korkmaz 1993: 3) olan Ahmed Yesevî'yi tarihî kaynaklar, “Sultan-ı Ârifin”, “Sultan-ı Türk”, “Ahmed-i Sâni”, “Asitane-i Saadet”, “Kutbü'l-Aktab”, “Şeyhü'l Meşayih”, “Pir-i Türkistan” olarak tanımaktadır (Kenjetay, 2013b: 223). Ahmed Yesevî'nin Türk tarihindeki önemi, tasavvuf içerikli manzumeler yazmasından, eski bir şair olmasında değil; İslamiyet'in Türkler arasında yayılmaya başladığı asırlarda, onlar arasında ilk defa bir tasavvuf mesleği oluşturarak ruhlar üzerinde asırlarca hüküm sürmüş olmasındandır. Ondan önce Türkler arasında Tasavvuf mesleklerine girmiş olanlar, ya Acem kültürünün etkisiyle Acemleşmişler veya yeni dinin yayılma sürecinde büyük Türk kitleleri arasına girerek orada unutulup gitmişlerdi (Köprülü, 1993: 114).

Sadece Türk sufiliğinin değil, bir bakıma Türk halk Müslümanlığının da adı bilinen ilk mübeşşiri (Ocak, 2002: 65) olan Ahmed Yesevî, hem bir tarikat kurucusu veli hem de eski Türk bilgeliğini özünde yaşatan bir hakîm düşünürdü (Cunbur, 1997: 22). İslamiyet'teki hikmet, ahlak, mutluluk ve hürriyet gibi temel mesajlar Yesevî'nin üzerinde durduğu, kültürümüze uyguladığı ve aşıladığı en önemli esaslardır. Fuad Köprülü, Ahmed Yesevî'nin eserlerinin dinî ve ahlaki vaaz ve hikâyelerinden, tarikat usullerinden, öğretici metinlerden oluşan basit birer eser olduklarını, kendisinin de lirizmden uzak kuru bir ahlakçı olduğunu bildirir (Köprülü, 1993: 156). Yani felsefesinin özü ahlaki hürriyete dayanır. Ona göre toplumun siyasi hayat ve düzeninin teminatı ahlaktır. Ahlak, genel olarak toplumun ve özel olarak insanın saadeti için gereklidir. Onun tasavvufi ve

ahlaki felsefesinin önemi de insanın ahlaki özgürlüğe ulaşma yolundaki ilke ve ideleri net olarak göstermesinde yatar. Yesevî düşüncesinde, ahlaki hürriyete ulaşmak, Hakk'ı bilmek için ilk önce kendini bilmek, ölmeden önce ölmek ilkeleri ve kâmil insan öğretisi ile sistemleştirilmiştir (Kenjetay, 2013b: 225-226).

Ahmed Yesevî, Türk-İslam varlığının amaçlarını, duyarlılığını hatta varlığını harekete geçiren bir mitos kaynağıdır. İslamiyet'in şehirler ve bozkırlarda yayıldığı ilk çağların Orta Asya Türkmenleri, akıllarına yatan gönüllerini açan ve tasarılarında yaşayan her şeyi ona yakıştırmışlardır (Kabaklı, 1989: 5). Bu yakıştırmaların temeli, onun sosyal barış ve birliği temin eden hikmet hazinesi olmasına dayanır. İnsanlar arasındaki sohbet veya eşit diyalog ortamını sağlayan sosyal eşitlik, kardeşlik ve sevginin esas kaynağını teşkil eden hikmetleri, medeniyetler arası barış ve saygının, Müslümanlık ile Hristiyanlık mensupları için hoşgörü ve sevginin kaynağı olmuştur (Kenjetay, 2013b: 9).

Ahmed Yesevî, mürşidi Şeyh Yusuf Hemedâni'den hem zahir hem de batın bilgiler konusunda dersler almıştı. Sadece bir sufi değil bunun yanında pozitif ilimlerle de ilgiliydi. Hamdi Mert'in tabiriyle, “Bilimi öne alan din anlayışının” temsilcisiydi (Mert: 1). Ahmed Yesevî'nin *Divan-ı Hikmet*'teki “İlim iki incidir, beden ve cana rehber durur.” sözleri, onun anlayışında iki türlü ilimin olduğunu gösterir. Buradaki can ilminin objesi metafizik ve ebedî hakikatlerdir. Yesevî düşüncesinde canı besleyen ilim, marifet veya hikmet ilmidir. Bu ilimle uğraşanlar gerçek âlimlerdir. Bedeni besleyen ilim ise, insanın akli ve dış uzuvlarıyla elde ettiği teorik bilimdir. Beden ilmi, fizik ve geçici dünyevi olguları araştırır. (Kenjetay, 2013b: 187).

Resmi eğitimin yaygın olmadığı dönemlerde Ahmed Yesevî'den başlamak üzere resmî eğitim görmüş veliler, şairler ve dönemin aydın kişileri sohbetlerle, şiirlerle veya doğrudan doğruya kitap okuyarak okuryazar olmayan büyük kalabalıklara çağın gerekli bilgi birikimini, kabullerini iletmişlerdi (Günay, 1992: 26). Ahmed Yesevî etkisi bu noktada başlar. Ahmed Yesevî'yi abide şahsiyet yapan hasletlerinin başında düşüncelerini yayma metodu gelir. Felsefesini oluşturan düşüncelerin benzerleri, kendi devrinden önce ve sonra birçok mutasavvıf tarafından işlenmiştir. Ama Köprülü'nün ifade ettiği gibi bu mutasavvıflar Ahmed Yesevî kadar ölümsüzleşememişlerdir. Öncelikle Ahmed Yesevî'nin yaşadığı 12. yüzyılın Türklerin buhran yüzyılı olduğunu hatırlamak gerekir. Bir yandan Moğol hareketleri, diğer yandan Harzemşah ve Karahıtay başta olmak üzere Türklerin kendi aralarındaki mücadeleleri bu yüzyılın kaos yüzyılı olarak anılmasına neden olur. Ahmed Yesevî, bu kaotik ortamda insanlara umut ışığı olmuştur. Ahmed Yesevî'nin en önemli misyonu, birlik ve beraberliği tesis etmesidir. Şeyh Yusuf Hemedânî'den hem zahiri hem de batını bilimleri öğrenen Ahmed Yesevî, Arapça ve Farsça'ya hâkimdi. Eğitimi bitip irşat devresi başladığında tercihini devrin yüksek ilimlerinin sürdürüldüğü medreselerden yana değil, cahil Türkmenleri eğitmekten yana yapmıştı. İslamiyet'in hakikatlerini, cahil Türkmenlere onların anlayacağı dille ve millî edebî şekillerde yapar. Bütün bu irşat döneminde, kültürel değerleri önceler. Ahmed Yesevî'yi bir umut ışığı olarak gören ve metodu vesilesiyle onu anlayan bu Türkmenler, bu kaos ortamında zaten dünyalıklarını kaybettiklerini düşünerek, Yesevî'ye uyararak öteki dünyalarını kazanmayı amaçlamışlardır. Çevresi gitgide kalabalıklaşan Yesevî'nin bu

metodu sayesinde devrin birlik ve beraberliği artmış, dinin birleştirici gücü açığa çıkmıştır.

Türk tarihinde, İslam'ın sosyo-kültürel yaşantısının yönleri iki değişik görünüm sergiler. Bunların birincisi "Yüksek İslam" olarak adlandırılan ve kitabi esaslara bağlı olan, seçkin bir kültür ve sanatı ortaya koymuş olan "Şehirli İslam"dır. İkincisi ise, tarihsel kökeni itibarıyla sosyal taban olarak daha çok kırsal kesime dayanan, "popüler İslam" olarak adlandırılan, kısmen mitolojik inanç ve kültürlerle karışık "Halk İslamı"dır (Ocak, 2002: 15-16). Yesevî düşüncesi, "Yüksek İslam'ın" bütün inceliklerini kavramaktan uzak göçebe ve yarı göçebe Türk boylarının oluşturduğu sosyo-ekonomik ve kültürel çevrenin yapısı gereği, çok muhtemel olarak eski kabilevi geleneksel inanç ve âdetlerin geniş ölçüde yeni İslami kalıplar içinde yaşatıldığı heterodoks bir karakter gösterirdi. Yani, Ahmed Yesevî, İslam'ı İran sufiliğinin süzgecinden geçirerek, Orta Asya'daki Budist, Şamanist ve Maniheizt mistik kültürün içinden gelen göçebe ve yarı göçebe Türk boylarının anlayabileceği ve hazmedebileceği popüler ve basitleştirilmiş bir hale getirmişti (Ocak, 2002: 32-35).

Halk İslam'ının yayılması tasavvufun da metodu olan gönül ve kalp eğitimini esas almasına bağlıydı. Yesevîliğin tebliğ metodunu kurum eksenli olmaktan çıkarıp gönül eksenli hale getirmesiyle hem geniş coğrafyaları hem de asırları tesiri altına alacak bir çığır açan (Bozatalı, 1996: 55) Ahmed Yesevî, Acem kültürüyle yetişse de halk İslam'ı için halka millî unsurlara seslendi (Köprülü, 1993: 146). Müslümanlığa bu yöndeki katkılarından dolayı Türkler arasında "Medine'de Muhammed, Türkistan'da Hoca Ahmed" denilen vecize yayılmıştı (Nigmetov, 1992: 69).

Ahmed Yesevî'nin başlattığı akım o dönemde ilk ilerici akım olmuştur. Ahmed Yesevî, tasavvuf akımının filozofik düşüncelerini eserlerinde ele aldı ve geliştirdi (Salmen-Ulu, 1992: 85). Bu anlayış Ahmed Yesevî'nin, eski Türk bilgeliğini şahsında İslâmî bir kimlikle belirginleştirerek eski "Türk alplığı" gaziliğe, yine eski "Türk könilik ve akıllığı"nı ahiliğe çevirmesinin neticeleridir (Cunbur, 1997: 35). Yesevî, hem bir çeşit erginleştirme süreci olan yöntemi ile hem de hikmetleriyle Türk topluluklarını meydana getiren insanların manevi vasıf dokusunu geliştirmeye yönelik önlemleri ve ilkeleri ön plana çıkarmaya çalıştı. Hayatı bu ilkelerin toplumda yerleşip benimsenmesi mücadelesi ile geçen bu bilge, evrensel barış ve kardeşliğe katkıda bulunan hedeflerini de söz konusu boyutlarda etkileyen bir çığır açmıştır (Doğan, 1993: 13). Eğitim metodu o öldükten sonra devam ettirilmiş hatta kadınlar tarafından da benimsenmiştir. Yesevî'nin halk arasında yaşayan ve onun fikirlerini geniş miktardaki halk arasında yayan ve onun fikirlerini geniş miktardaki halk gruplarına anlatan yegâne kuvvetlerden biri, Türkistanlı Türk-Müslüman kadınlar olmuştur. Bu Yesevî devrinde başlamıştı. Kardeşi Gevher Naz, ondan öğrendiklerini kadınlara öğretiyordu (Hayit, 1992: 45).

Divân-ı Hikmet, Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinin bir araya getirilmesiyle hazırlanmış bir eserdir. Eserdeki hikmetleri kimin bir araya getirdiği konusunda çeşitli görüşler mevcuttur. Kemal Eraslan'a göre *Divân-ı hikmet*, Ahmed Yesevî'den asırlar sonra Yesevî dervişleri tarafından tertip edilmiş bir hikmetler mecmuasıdır. Bazı nüshalarında Ahmed Yesevî'nin hikmetleri ile Yesevî dervişlerinin aynı tarz ve mahiyette söyledikleri hikmetler yer alır. Eserde Ahmed Yesevî'den sonra yaşamış isimlerin zikredilmesi bu görüşü kuvvetlendirir (Eraslan, 1983: 5). *Divân-ı*

Hikmet'e Defter-i Sani (İkinci Defter) adı verilir. Eraslan, *Defter-i Sani* sözünün gerçek anlamıyla ikinci defter anlamına geldiğini ifade eder. Hikmetlerin, Yesevî döneminde çeşitli defterlerde toplandığını, daha sonra müritleri tarafından birleştirildiğini düşünmektedir. Bu arada araya aynı ruh, düşünce ve şekil özelliklerine sahip hikmetler eklenir. Hatta Yesevî'den birkaç asır sonra yaşayan Nesimi'ye ait parçalar da vardır (Eraslan, 1989: 13).

Köprülü, bu konuda farklı bir görüşe sahiptir. Köprülü, Ahmed Yesevî'nin halk edebiyatı nazım şekilleriyle hikmet yazdığını, bu tarzda hikmet yazmanın Yesevî dervişler arasında gelenek haline geldiğini belirtir. Yesevî'ye ait hikmetlerin kaybolduğunu, ondan asırlar sonra gelen aynı adlı bir Yesevî dervişinin, hikmet kitabını yazdıktan sonra kendi kitabını Ahmed Yesevî'nin divanını birinci olarak kabul ettikten sonra kendi kitabını ikinci divan olarak adlandırdığını bildirir (Köprülü, 1993: 106). İkinci defter olma konusunda Türk dünyasında farklı fikirler de vardır. Yesevî'nin hikmetlerinin kaynağı Kuran olduğu için *Defter-i Sani*'nin Türklerin gözünde Kuran'dan sonraki ikinci defter olarak kabul edildiğini belirten düşünceler vardır (Kenjetay, 2013a:150).

Divân-ı Hikmet, doğrudan doğruya tasavvuf değil, daha çok ahlak ve din bilimini kapsayan bir eserdir (Melikoff, 1992: 62). Bu eser, İslami Türk edebiyatının *Kutadgu Bilig*'den sonra en eski örneğidir. Dil ve edebiyat eserlerinin çok az bulunduğu bir döneme ait olan böyle bir eserin gerek dil gerek edebiyat tarihi açısından önemi büyüktür. Eski halk edebiyatının birçok unsurlarını alarak İslam ruhunu o unsurlarla (yani eski millî şekiller ve eski vezinlerle) ifade eden ilk eser olması bakımından Türk edebiyatının en eski ve en önemli abidesi saymak gerekir (Köprülü, 1993: 119-120).

Bir bilgelik kitabı olan *Divan-ı Hikmet*, bir tasavvuf geleneği olan hikmetlerin bir araya getirilmesiyle oluşmuştur. Hikmet kelimesi, Kuran'ın ilk nazil olan ayetlerinde Hz. Peygamberin irşat ve vaazları anlamında kullanılmıştır (Eraslan, 1983: 39). Hikmet tasavvufta genellikle “ilâhî sırların ve gerçeklerin bilgisi, varlıkların var oluş amaçlarının kavranması, sebeplerle bunların sonuçları arasındaki ilişkilerde ilâhî iradenin rolünün keşfedilmesi” anlamında kullanılır (Kara, 1998: 518-519). Türk dünyasında Ahmed Yesevî ile özdeşleşmiş hikmet kavramı, İslamiyet'in esaslarını, şeriatın ahkâmını ve ehl-i sünnet akidesini, İslamiyet'e yeni girmiş veya girmemiş Türklere öğretmek, tasavvufun inceliklerini ve tarikatın adap ve erkânını müritlere anlatmak için yazılan eserlerdir (Güzel: 629).

Anlaşıldığı kadarıyla *Divan-ı Hikmet*, Ahmed Yesevî'nin metodunun neticesidir. Yesevî, bu eseriyle karmaşık olanı sadeleştirerek ve anlaşılır hale getirerek açıklamaya çalışmıştır.

3.ÂLİM VE DEVLET BÜTÜNLEŞMESİ

Kültürel bellek, insan belleğinin dış boyutudur. Bu belleğin neleri içerdiğini, bu içeriklerin organize edilmesini ve ne kadar süreyle muhafaza edileceğini toplumsal ve kültürel çerçevenin koşulları belirler. Bu bellek kültüreldir çünkü sadece kurumsal olarak yaratılabilir (Assmann, 2015: 27-31). Milletlere, tarihteki konumları ve dünya algıları hakkında ipuçları veren kültürel bellek, değişikliklere ayak uydurarak her dönem yeniden kurulur. Hiçbir bellek geçmiş, olduğu gibi koruyamaz, ancak grubun her dönemde kendi bağlamına özgü olarak yeniden kurabildiği biçimi vardır (Assmann, 2015: 49).

Kültürel bellek, geçmişin belli noktalarına yönelir. Daha çok anının bağlandığı sembolik figürlerde yoğunlaşır.

Yaşayabilmesi için her seferinde hatırlama figürlerine ihtiyaç hisseder. Kültürel bellek için gerçek değil hatırlanan önemlidir. Geçmişle bağlantı kurularak hatırlayan grubun kimliği temellendirilir. Grup, tarihini hatırlayarak ve kökenine ait hatırlama figürlerini belleğinde canlandırarak kimliğinden emin olur (Assmann, 2015: 60- 61).

Kültürel belleği oluşturan alanlar, binlerce yılın getirdiği ortak deneyim, beklenti ve eylem mekânlarından “sembolik anlam dünyası” yaratırlar. Bu dünya birleştirici ve bağlayıcı gücüyle güven ve dayanak sağlayarak insanları birbirine bağlar. Bu yapı, aynı zamanda, önemli deneyim ve anıları biçimlendirip canlı tutarak, ilerleme halindeki şimdiki zamanın ufkuna, bir başka zamanın görüntülerinin ve öykülerini katarak ve böylece ümit verip anıları canlandırarak, dünle bugünü birleştirir. Kültürün bu yanı tarihi anlatılara ve efsanelere dayanır (Assmann, 2015: 23). Türk halk anlatılarında ve tarihinde kültürel bellek aracılığıyla evrilerek aktarılan birçok değer yer alır. Bu değerler yaşatılarak ve korunarak Türk milli kimliği oluşturulur. Âlim ve devlet bütünleşmesi, kültürel bellekte yer alan ve Türk tarihi ve halk anlatmalarında işlenen değerlerdendir.

İnsanlık tarihi, bir bakıma yönetimin şekillenişin tarihidir. Nüfuz ve otoritenin merkezîleşmesi veya kurumlaşması, hem insanlık tarihinin hem de kültür ve medeniyet tarihinin göstergesidir. Toplumların gelişim ve oluşum tarihi, yönetenle yönetilen arasındaki hak ile görevlerin belirlenme sürecinin tarihidir (Tural, 1995: 987). Türklere devlet-millet beraberliği Türk tarihinin en önemli vasıflarındandır. Bu beraberlik bir ahenkle sağlanır. Bu ahengin temelinde kılıç-kalem-gönül üçlüsü vardır. Bu üç temel esas, devlet-millet beraberliğinin sağlanmasındaki kuvvet kaynaklarıdır (Bozatlı, 1996: 153).

Siyaset felsefesinde devletin en önemli iki işlevi öne çıkarılmaktadır. Birincisi, vatanda adaleti üstün kılmak, diğeri ise emaneti ehline vermektir. Bu iki ilke, devletin devamlılığı ile vatanın saadeti ve barışı için şarttır (Kenjetay 2013b: 164). Bu iki şart yönetenle yönetilen arasındaki güveni tesis eder. Bu güvenin ve işlerliğin sağlayıcılarından biri de hükümdarların yanındaki âlimlerdir. Türklerin yönetim anlayışında yöneticiler her zaman yanlarında bir akıl danışılan bulundurmışlardır. Tarihî süreçte aksakallı, bilge, veli gibi adlarla anılan bu akıl danışılanlar devlet ve bilginin birleşmesini temsil ederlerdi.

Yakın zaman kadar Türk Tarihine hâkim olan askeri demokrasinin bir gereği olan bilge devlet adamları veya devlet adamları ve yanındaki bilgiler, akıl ve akılcılığın kişiselleştirilmiş sembolüdürler (Çobanoğlu, 2011:107). Orta Çağda Batı âleminde zorbalıkla şekillenen toplum düzenine karşı, Türk toplumunda, toplum düzeninin bilginin ışığı altında şekillendirilmesinde bu sembollerin payı çok büyüktür. *Kutadgu Bilig*'de savunulan dünya görüşü, Göktürk yazıtlarında Bilge kişilerin sağladığı başarıların değeri, bunu açıkça ifade etmektedir (Öztürk 2012: 67).

Türklerin tarihteki başarıları maddi kuvveti temsil eden kahramanlarla, manevi kuvvete sahip evliyaların, bilgelerin, âlimlerin uyumu ile elde edilmiştir. Bunların faaliyetleri maddi ve manevi kuvveti yaratır. Kahramanlar ülkeler fethetmiş ve devlet kurmuşlar, çalışanlar şehirleri kurup medeniyetin ve sosyal yaşantının gelişmesini sağlamışlar. Evliya ve ulema ise onlara ruh ve mana vermişlerdir. Tarihteki Türk devletleri bu üç sosyal tabaka arasında işbirliği ve denge bulunduğu zaman yükselmiştir (Yılmaz, 1997: 68). Türk anlatmalarında ve Türk tarihinde bu görevi üstlenen birçok bilge

vardır. Oğuz Kağan ve Uluğ Türük, Böğü Han ile Aksakallı; Bilge Kağan ile Tonyukuk; Osman Bey ile Şeyh Edebali, Fatih Sultan Mehmet ile Akşemseddin devlet ve bilginin birleşmesine sadece birkaç örnektir. Kronolojik olarak seçtiğimiz bu birkaç örnek, Türklerin kültürel belleğinde, devlet ve âlim birlikteliğinin evrilerek devam ettiğini gösterir.

Ahmed Yesevî, âlim ve devlet bütünleşmesinin en güçlü örneğidir. Ahmed Yesevî, din ve bilimi önceleyen bir düşünür ve din yayıncıydı. İrşat vazifesini gerçekleştirirken akıllı ve bilimi övmüş, cahil ve bilgisizlerden uzak durulmasını salık vermişti. Bu din ve bilimin birleşmesine etkili metodu da eklenince etrafında binlerce insan toplanmıştı. Daha önce belirtildiği gibi yaşadığı 12. yüzyılın kaos yılı olması, cahil ve başıboş Türkmenlerin onun tekkelerine bağlanmasını sağlamıştı. Bu durum devlet adamlarının da dikkatini çekmişti. Ahmed Yesevî'nin menkıbeleri incelendiği zaman, kültürel bellekle geçmişten emanet alınan ve geleceğe aktarılacak birçok motifin olduğu görülecektir. Bunlar Ahmed Yesevî'nin bir geleneğin devamını sağladığını ve bu geleneği de metotlarına uyguladığını gösterir. Bu motifler onun büyük Türk bilgelerinden olduğunu gösterir.

Halkta kuvvetli izler bırakan her şahsiyet, daha hayatta iken, menkıbesinin teşekkül ettiğini görür. Bu menkıbeler nesilden nesile, mekândan mekâna aktarılırken sürekli büyür ve en sonunda şahsiyetin gerçek hayatını tespit etmek güçleşir. Özellikle doğu toplumlarında mutasavvıfların "halk muhayyilesi" üzerindeki etkilerinden dolayı, her geçen asır onlara yeni menkıbeler eklenmiş ve gerçek hayatları her geçen gün daha da unutulmuştur (Köprülü, 1993: 27).

Şeyh Ferîdü'd-din-i Attâr'ın "Pir-i Türkistan" şeklinde vasıflandırdığı Ahmed Yesevî'nin menkıbeleri ve kendisine bağlanan kerametleri Türk dünyasında öylesinde yayılıp benimsenmiştir ki zamanla tarihî hüviyeti azalıp menkıbevi hüviyeti artmıştır (Eraslan, 1983: 14).

Ahmed Yesevî'nin menkıbelerini inceleyerek hem kültürel belleği hem de âlim ve devlet birleşmesini tespit edebiliriz. Bu menkıbeleri Ahmed Yesevî'nin hayatını göz önünde bulundurarak kronolojik sırayla vermeyi uygun bulduk.

Babası, yedi yaşında ölünce manevi babası olarak kabul edilen Arslan Babadan eğitim alır. Hz. Muhammed'in işaretiyle sahabe Şeyh Baba Arslan Sayram'a gelir. Arslan Baba, menkıbeye göre ashabın ileri gelenlerindendi. Rivayetlere göre dört yüz veya yedi yüz sene yaşamıştı. Onun Türkistan'a gelerek Hoca Ahmed'i irşada başlaması manevi bir işarete dayanır. Hz. Muhammed'in gazalarından birinde sahabeler aç kalırlar ve peygamberin huzuruna gelirler. Biraz yiyecek isterler. Hz. Muhammed'in duası üzerine Cebrail, cennetten bir tabak hurma getirdi. Hurmalardan bir tanesi yere düşer. Cebrail; "Bu hurma sizin ümmetinizden Ahmed Yesevî adlı birinin kısmetidir." Hz. Muhammed, sahabelerine, içlerinden birinin bu vazifeyi üzerine almasını teklif eder. Sahabelerden sadece Arslan Baba bu vazifeyi kabul eder. Bunun üzerine Hz. Muhammed o hurmayı eliyle Arslan Baba'nın ağzına attı ve mübarek tükürüklerinden hurmaya sürdürdü. Ahmed Yesevî'yi nasıl

bulacağını söyledi. Bunun üzerine Arslan Baba Sayram'a geldi ve üzerine aldığı vazifeyi yerine getirdikten sonra ertesi yıl vefat etti (Köprülü, 1993: 28-29).

Ahmed Yesevî hakkındaki ilk menkıbe budur. Ahmet Yesevî'nin doğumundan yaklaşık 450 yıl önce başlayan olaylar silsilesi Ahmed Yesevî çağında biter. Bu menkıbede Hz. Muhammed, Arslan Baba ve hurma ön plana çıkar. Menkıbeye göre Arslan Baba, Hz. Muhammed çağında yaşıyor olarak gösterilse de unvanının "Baba" olması dikkat çekicidir. Zira bu unvan Türklerin İslamiyet'le tanışmalarından sonra "ata, bab, dede" unvanlarıyla kullanılmaya başlayan unvanlardandır. "Arslan" ismi de son derece önemlidir. Zira Arapçada Arslan için "Esed", Farsçada ise "şîr" kelimesi kullanılmaktadır. Türklerde, gerek İslam öncesinde, gerek İslam sonrası aslan kelimesi, hem yiğit kahraman anlamında ve devlet ricalinden olanlara ad ve sıfat olarak hem de bilgin ve manevi gücü olanlara niteler şeklinde kullanılmıştır. Menkıbedeki Arslan Baba'nın böyle bir özelliği olduğu düşünülebilir (Şeker, 1993: 359).

Arslan Baba'nın gerçek kimliğiyle ilgili çeşitli düşünceler vardır. Ahmet Yaşar Ocak, Arslan Baba'nın yaşadığı mıntıka ve taşıdığı baba unvanı bir Melâmetî-Kalenderî şeyhi olduğunu düşünmektedir. Ahmed Yesevî'nin içinde yetiştiği çevre, Nişapur, Tus, Merv vb. Ebu Said-i Ebu'l Hayr, Baba Hemşa ve Baba Cafer gibi, bizzat kendilerini Kalender lakabıyla niteleyen, Melameti akımı içinde yetişen sufilerle doluydu. Arslan Baba bunlardan biriydi (Ocak, 2002: 37).

Bunun yanında Yesevî'nin XII. asırda Mübeyyidîlerin Otrar'daki manevi lideri olduğu yönünde düşünceler bulunmaktadır (Kenjetay, 2013a:22). Arslan Baba, "bir sır" ile dolu gördüğü çocuğun terbiyesi ile ilgilenir. Bu belki peygamberin emaneti, irşat timsali hurmanın Ahmed Yesevî'ye dört asır sonra varışının sırrı idi. Hikmetlerde "Bir sır körüp perde birle bükü yaptı" (perde ile büküp örttü) mısraı bu sırrın bizzat Arslan Baba tarafından perdelendiğini gösterir (Esin, 1989: 33).

Bütün bunların yansıra Arslan Baba'nın gözden kaçan bir görevini aktarmamız gerekir. Bizce Arslan Baba, "kutsal bilgilerin aktarımı"nın gerçekleşmesi için bir "aracı"dır. Bu "kutsal bilgiler" ve "aracı" kavramı Türklerin kültürel belleklerindeki "bade içme" ve "bir yiyecek veya içecek kutsal bilgilerle donanma" motifleriyle birebir örtüşmektedir. Menkıbedeki hurma badeyle birebir örtüşmektedir. Kültür tarihine bakıldığında "bade içmek", bazı ilimlere vakıf olmanın ve olağanüstü özelliklere sahip olmanın yoludur. Bade içmek sade kişilikten sanatçı kişiliğe geçişi sağlar. "Bade olgusu" zamanla tasavvuf edebiyatının önemli unsurlarından biri halini alır. Dinî ilme sahip olma olarak görülen badeye mutasavvıfların çoğu rağbet gösterirler. Derviş şairlerimiz; Barak Baba'nın "*Çün ol bâdeden içtik, mestolup hayran olduk*" ve Pir Sultan Abdal'ın "*Dost elinden dolu içmiş deliyim/Üstü kan köpüklü beşe seliyim*" mısralarında dile getirdikleri gibi aşk badesini içip mest olduklarını, gerçek dünyanın sırlarına ancak böylece eriştiklerini, aşk-ı ilahiye kavuştuklarını, hatta şiir yazmaya bu yüzden başladıklarını anlatırlar (Başgöz, 1973: 73-74).

Bade içerek âşık olmak ve eğitilmek, bir şaman adayının şamanlığa giriş ayininde uyguladığı ve karşılaştığı mistik, dinî güçleri ilahlardan veya ruhlardan kazanmak, yeni bir hayata rüya vasıtasıyla

ulaşmak, içten manevi olarak yanmak, vecit halinde bir süre kalmak, kan kaybetmek, yorgunluk, bir müzik aletini kullanmak gibi unsurların devamı niteliğindedir (Günay, 1999: 13). İlhan Başgöz, bu motifin aslında Asya Şamanlığının bir kalıntısı olduğunu, şamanların mesleğe giriş törenlerinin rolünü oynadığını, İslam tasavvufunun, bu Asya törenini Anadolu'ya aktardığını belirtir (Başgöz, 1973: 80).

Türkler kabul ettikleri yeni dinin etkisiyle bu motifi mistik düşünceler etrafında yeniden biçimlendirmişlerdir. Âşıklık geleneğinin beslendiği ozan-baksı geleneği ile tasavvuf düşüncesi, değişen ve gelişen şartlar altında daha da somutlaştırılarak "rüya-bade-pir" üçlüsü halinde karşımıza çıkar (Günay, 1999: 12). Anlaşıldığı kadarıyla somut bir yiyeceğin veya unsurun yenilmesi veya ona sahip olunması sayesinde, bazı kutsal bilgilerin edinilebileceği ve bu sayede sade kişilikten kutsal kişiliğe geçileceğine dair inanç Türklerin kültürel belleğinde Yesevî'den önce de vardı sonra da devam etti. Örneğin Nevruz Bey Hikâyesinde pirlere elinden bade içen Nevruz, kelimenin iki anlamıyla âşık olur ve kutsal bilgilerle donanır (Duymaz, 1996: 68-69). Bu yiyecek veya içecek bazen de olağanüstü güçlerle donanmayı sağlar. Koşabulak adlı nehirden gelen köpükleri içen Köroğlu "şairlik", "sonsuz bir kuvvet" ve "korkutucu bir nara atma" kabiliyetlerine sahip olur (Ekici 2004: 127). Bu bilgiler ışığında menkıbeye tekrar bakmak gerekir. Hz. Muhammed, mutlak bilgi kaynağıdır. Kendi biliminden bir damlayı, tıpkı rüyada bir din ulusunun sunduğu bade gibi, hurmayla simgeleştirerek Arslan Baba aracılığıyla Ahmed'e ulaştırır. Arslan Baba da bu durumda rüyada badeyi sunan pire özdeşir. Sıradan biri olan Ahmed, hurmayı yiyerek Hz. Muhammed'in kutsal bilgileriyle donanır ve sıradan kişilikten kutsal kişiliğe geçer.

Bu bahş edilen kutsallık Türklerin kültürel belleğindeki “kut” inancıyla da örtüşmektedir. Bu olay onun âlimliğinin ve peygamber ilmiyle donandığının tescillenmesidir. Bu menkıbe onun tanınmasını sağlayacak ve daha sonraki menkıbelere kaynaklık edecektir. Bu menkıbe çocuk yaşta olmasına rağmen onun devlet adamları tarafından tanınmasını sağlayacaktır.

Ahmed Yesevî'yle ilgili ikinci menkıbe âlim ve devlet bütünlüğünü gözler önüne serer. Menkıbe şu şekildedir;

Ahmed, daha çocuk yaşlarındayken Mâverâ'nnehr ve Türkistan'da Yesevî adlı bir hükümdar saltanat sürüyordu. Av meraklısı olan bu padişah, yazları, Türkistan dağlarında avlanmakla vakit geçirirdi. Bir yaz Kara-çuk dağında avlanmak istediği halde, dağ çok girintili çıkıntılı olduğu için bir türlü avlanamadı. Bunun üzerine bu dağ ortadan kaldırmak istedi. Kendi yaşadığı yerde ne kadar veli varsa hepsini topladı ve dualarının bereketiyle bu dağ ortadan kaldırmak istedi. Üç gün boyunca bu dağın ortadan kalkması için duaya başlarlar. Fakat bir türlü dağ ortadan kaldıramazlar. Memlekette ariflerden, velilerden gelmeyen var mı? Diye araştırdılar. Şeyh İbrahim oğlu Hoca Ahmed'in henüz pek küçük olduğu için çağrılmadığı anlaşıldı. Sayram'a adam gönderip Ahmed'i çağırdılar. Çocuk, ablasına danıştı. Ablası dedi ki, “Babamızın vasiyeti vardır. Senin meydana çıkma zamanın gelip gelmediğini bellik edecek şey, babamızın mabedi içindeki bağlı bir sofradır. Eğer onu açmaya gücün yeterse var git.” Çocuk bunun üzerine mabede gitti ve sofrayı açtı. Hemen sofrayı alıp Yesi şehrine geldi. Bütün evliya orada

hazırdılar. Sofrasında olan bir tane ekmeği niyaz gösterdi. Kabul edip Fatiha okudular. Bir ekmeği meclistekilere böldü; hepsine yetti. Evliyadan ve askerlerden 99.000 kişi hazır olmuştu. Onlar bu kerameti görünce, Hoca Ahmed'in büyüklüğünü daha iyi anladılar. Hoca Ahmed, babasının hırkası içinde duanın neticesini bekliyordu. Birdenbire gökyüzünden seller boşandı, her yer suya boğuldu. Şeyhlerin seccadeleri dalgalar üzerinde yüzmeye başladı. Bunun üzerine bağrışıp niyaz ettiler. Hoca Ahmed, hırkadan başını çıkardı. Hemen fırtına kesilerek güneş açıldı. Baktılar, Kara-çuk dağı ortadan kalkmış. Bu kerameti gören Hükümdar Yesevi, kendi adının kıyamete kadar cihanda baki kalmasını temin için Hocadan niyaz etti. Hoca, bu niyazı kabul etti ve dedi ki “Âlemde her kim bizi severse senin adınla beraber ansın” (Köprülü, 1993: 30-31).

Bu menkıbe Türk tarihinde âlim ve devlet birleşmesinin en önemli örneklerindedir. Kültürel bellek açısından da çok önemli ayrıntılar barındırmaktadır. Menkıbe, Yesevî adlı padişahın, bir dağın geçit vermemesinden dolayı ava çıkamamasıyla başlar. Hükümdarın burada dağın ortadan kaldırılması için şeyhlerden medet umması dikkat çekicidir. Bu olayda şeyhleri toplaması ve danışması, şeyhlerin farklı mevzular için de çağrılıp onlara danışıldığını gösterir.

Menkıbede, Ahmed Yesevî'nin babası İbrahim'in unvanı "Şeyh" olarak verilmiş. "Şeyh" Türkçe bir unvan değildir. Ahmed de irşat vazifesini üstlenirken şeyh unvanını kullanmaz. Bu seçim, Ahmed'in yeni bir anlayışı, bilimi önceleyen din anlayışını getirdiğini gösterir.

Menkıbede Ahmed Yesevî'nin çağrıldığı yere gitmesinin şartı babasının sofrasını açabilmesidir. Bu sofraya ahi sofralarını hatırlatır (Cunbur 1997: 40). Ahmed Yesevî'nin kurduğu tekkeler, Türklerin en büyük sosyal ve ticari örgütlenmesi olan Ahi teşkilatlarına kaynaklık eder. Bir başka menkıbede anlatıldığına göre Ahmed Yesevî'nin bir öküzü vardır. Daima üstünde bir heybe ile kaşık ve kepeç ile şehrin caddesinde gezinirmiş. İhtiyacı olanlar oradan ihtiyaçları kadar alır ve karşılığını heybeye bırakırlardı. Akşam olunca Hoca Ahmed, parayı alır tekkenin ihtiyaçlarına kullanırdı (Köprülü, 1993: 32). Bu menkıbede ahiliğe bağlanabilir. Çünkü bu teşkilatta gündüz kazanılan paralar akşam birine teslim edilir ve o paralarla halkın istifade edeceği geniş sofralar kurulur. Ahmet Yesevî, sırtını halka veya devlete yaslamaz. Bu, İslamiyet'te ve tasavvufta ruhban sınıfının olmadığı en önemli göstergelerindendir. Kendisi de tekkedeki diğer müritler gibi çalışarak tekkenin ve oraya bağlananların geçimini sağlar.

Bu menkıbede bu sofraya göndermeler yapıldığı düşünülebilir. Bu sofranın bunun yanında sembolik anlamlarının olduğu açıktır. Bizce bu sofrayı açabilmek, erginlenmenin işaretidir. Akıl ve din, tefekkür ve tezekkür birlikteliğini sağlayanların açabileceği bu sofraya, Ahmed tarafından daha çocuk yaşta açılmıştır. Bu birliktelik erdem olgusunun Ahmed de vücut bulduğunu ve kemale erdiğini gösterir. Sofrayı açan Ahmed'in sofrayı yanında alıp saraya götürmesi herkese açık bir mesajdır. Ahmed Yesevî, yeni bir anlayışın temsilcisi olarak eski anlayışın

temsilcisi birçok şeyhin yanına gidip dağı ortadan kaldırmaya çalışacaktır. Bu onun sınanması anlamına gelecektir. Bilimi önceleyen din anlayışının temsilcisi Ahmed Yesevî sofrayı getirerek insan-ı kâmil yolculuğundaki konumunu göstermiş olur. Sofrayla beraber getirdiği babasının hırkasını bizzat giymesi, eski geleneğe de bağlı olduğunu ama eski ve yeniye birleştirdiğinin işaretidir. Zira bu hırka ilimin işaretiydi. Birçok "şeyh"ın yapamadığını yeni anlayışın temsilcisi Ahmed başarır ve dağı ortadan kaldırır. Bu yenilik, metodunun sağlamlığıyla ilintilidir.

Sınamadaki olağanüstülüklerle şahit olan hükümdar, çocuk yaşta bu âlime hayran kalır ve isminin baki kalması için ondan medet umar. Ahmed de ikisinin isminin beraber anılması için dua eder. Menkıbenin bu sonuç kısmında Türklerin kültürel belleği açısından eşsiz bilgiler yer alır. Padişahın ve âlimin beraber anılacak olması, padişahın kendi isminin çocuk yaşta biriyle anılmasına müsaade etmesi âlim ve devlet bütünleşmesinin (zannımızca) en güçlü örneğidir. Bu ilim ve siyasetin birleşmesi anlamına gelirdi ki bu durum Ömer Lütfi Barkan tarafından kolonizatörlük olarak adlandırılacaktır (Barkan, 1942).

Barkan, Osmanlı İmparatorluğu kurulmaya başladığı zaman, bu kadar geniş hudutlar içinde kaynaşmakta olan bir âlemin dört bucağındaki dinî ve sosyal hareketleri, bilgi ve tecrübeye sahip insanları ve manevi kuvvetleri kendi arkasında bulduğunu belirtir. İmparatorluğunun kurulması için gereken kan ve kol kuvvetini akıl ve siyaset adamını Osmanlıların bu sayede bulduklarını aktarır (Barkan, 1942: 281-282). Özetle, Osmanlı'nın kuruluş aşamasında ilim, sosyal ve siyasi yaşantının boş ve تنها yerlerde, Orta Asyalı muhacirler tarafından kurulan tekkeler vasıtasıyla tesis edildiğini belirtir.

Bu tekkelere bağlı olanlar yeni yapıyı kurduklarından bunlara “kolonizatör” adını verir (Barkan, 1942). Ahmed Yesevî, felsefesini vatan, gurbet, hizmet ve fetih üzerine kurmuştur. Yeni ülkelerin fethi, bu yerlerin İslam inancına açılması bir hedef ve bu hedefe varmak Müslümanlara düşen bir görevdir. Ahmed Yesevî gurbete çıkmak üzere hazırladığı zümreleri bu hedefe doğru yönlendirir. Hikmetlerinde aşkla Tanrı yolu demek olan bu fetih yoluna baş koymayı, Tanrı rızasını kazanmak için ya gazi ya şehit olmayı öğütler (Cunbur, 1995: 844). Bir hükümdar için, bir âlimin şehit olmayı önermesi, devletin geleceği için çok önemlidir. Bu ilim ve siyaset birleşmesi hükümdarlar tarafından önemsendiği için, âlim ve devletin bütünleşmesi en güçlü bu dönemde hissedilir. Bu durum Ahmed Yesevî'nin kurduğu tekkelerde hem ilim, hem de siyasetin olduğunu gösterir. Bu birliktelik dünyaya bütüncül bakabilme yetisini kazandırır. Bu menkıbe, kurumsal yapının başındaki kişinin ilmine bakışını gösterir. İlimi yayan çocuk yaşta olsa dahi, padişah ilmi incelemektedir.

Menkıbenin bu kısmı âlim ve devlet bütünleşmesinin kültürel bellekteki önemini belirtmesi açısından önemlidir. Bunun yanında bu menkıbe Türklerin kültürel belleklerindeki “ad alma” motifi bakımından da son derece önemlidir. Ahmed, bu olaydan sonra Ahmed Yesevî olarak anılacaktır. Türklerde çocuğun doğumundan sonraki en önemli ritüellerinden biri ad verme törenleridir. Bebeğin kültür dünyasına kazandırılması açısından ad verme büyük önem kazanmaktadır. Epik gelenekte bu ad alma anı, yeniden doğuş anı olarak aktarılmaktaydı. Kahramanın ad almasıyla statü değişimi ve onun var oluştan çıkması gerçekleşirdi. Doğumdan hemen sonra ya da bir süre sonra verilen ad geçici addır.

Ergenliğe ulaşıncı erkek çocuklarına er adı törenlerle verilir. Ad verildikten sonra insanda değişimlerin meydana gelebileceği inancı, genel Türk kültürüne özgü bir olgudur. Bu yüzden bu törenler, özel kutlamalarla gerçekleştirilirdi. Adını alan bebek, ilk günlerinden itibaren akrabalık ilişkileri sistemine girerdi. Onun gelecekteki varlığının özünü, bebeğin aileyle topluma ve boy topluluğuna kazandırılması oluştururdu (Lvova, vd. 2013: 186-192). Türklerin kültürel belleklerinde, anlatma ve tarihlerinde çocuğun ad almasıyla ilgili birçok örnek vardır. Ama adın alınabilmesi için bir kahramanlığın yapılması, erginlenmenin tamamlandığının ispatlanması gerekir. Örneğe *Dede Korkut Kitabı*'ndaki Dirse Han Oğlu Boğaç Han hikâyesinde Boğaç Han, ancak mücadele ettiği boğayı yendikten sonra ad alır (Ergin, 2001: 25). Boğayı öldürmesi bir güç göstergesinin ve erginlenmenin işaretidir. Ahmed'in de Karaçuk dağı ortadan kaldırması, eski ve yeniye birleştirerek kemale erdiğinin işaretidir. Bu işareten sonra, en fazla bilinecek olan ikinci ismini kendi kendine verecektir. Bir âlimin ismi, hükümdarla birlikte anılacak ve bütünleşecektir. Bu bütüncül dünya algısı başarıyı beraberinde getirecektir.

Bir başka menkıbe Kazan Han ile Hoca Ahmed Yesevî arasındadır;

Kazan Han, Ahmed Yesevî'nin Cuma namazı için camiye gelmediğini görerek, Hocanın müritlerinden biriyle haber gönderir. O sırada Cuma namazı için salâ veriliyordu. Mürit, korka korka Hocanın huzuruna gelince Ahmed Yesevî kendisine yapışmasını ister. O esnada kendisini Hocasıyla beraber Cuma namazı kılmak için safta bulur. Cuma namazı bitince hocasını arasa da bulamaz.

Caminin imamına sorunca orasının Mısır'daki Cami-i Ezher olduğunu ve hocasının her Cuma buraya geldiğini öğrenir. Kazan Han mahcup olur (Köprülü, 1993: 38).

Bu menkıbede yine Ahmed Yesevî gösterdiği kerametle ilmin, devlet yönetiminden daha önemli olduğunu göstermiş olur. Hayatı hakkındaki menkıbelerde, Ahmed Yesevî'nin devrin yöneticileri tarafından sürekli sınıandığı aktarılır. Anlaşıldığı kadarıyla bu sınamaların sebebi İslamiyet'e yeni bir bakış açısı getirmeye çalışmasıdır. Ama bütün sınamalardan sonra galip gelmesi, devlet yöneticilerinin ona hürmet duymasını sağlar.

Ahmed Yesevî'nin kerametleri, bu kerametlerin kültürel bellekteki konumları, âlim ve devletin birleşmesini simgelemeleri Ahmed Yesevî öldükten sonra da devam eder. En bilindik menkıbe Timur ile Hoca Ahmed Yesevî arasındadır.

Timur, Buharaya gitmeye karar verir. Yolda Türkistan'a uğrar. Türkistanlı Hoca Ahmed Yesevî, Timur'un rüyasına girer. "Ey yiğit! Çabuk Buhara'ya git, İnşallah oradaki şahın ölümü senin elindedir. Senin başından çok şeyler geçse gerektir. Bütün buhara halkı zaten seni bekliyorlar" dedi. Timur, bu rüyayı görüp uyandı, Allah'a şükretti. Ertesi gün Türkistan hâkimi Nogaybak Han'ı çağırttı. Ahmed Yesevî için bir türbe yapılmasının emrini verir (Köprülü, 1993: 41).

Bu menkıbede Timur'un Hoca Ahmed Yesevî adına türbe ve cami yaptırması halk üzerindeki nüfuzunu kurmak ve yerleştirmek için hocaya dayanma siyasetini gösterir (Köprülü, 1993: 57). Hatta bir rivayete göre zamanla harap olan türbe Özbek Hanı Abdullah Han, başka bir

rivayete göre ise Hoca Ahmed Yesevî'ye hürmeten Şeybanî Han tarafından tamir ettirilir (Eraslan, 1983: 25). Burada açık mesajların yanında yine kültürel belleğin izleri belirgindir. Bu menkıbede atalar kültü son derece önem arz etmektedir.

Milattan önceki 77. Yüzyıllarda Çin vakanüvisleri tarafından Hunlarda tespit edilen Gök Tanrı, güneş, ay yer-su, atalar ve ölümler kültü Türk kavimlerinde, muhtelif kültürlerin tesirleri altında kalmalarına rağmen, son devirlere kadar devam ettirilen kültürlerdir (İnan 1976: 1). Atanın kutsanmasına dayanan atalar kültü, atanın öldükten sonra üstün bir takım güçlerle donandığı ve bu sayede geride kalanlara yardım edebileceği inancından doğan korku ve saygının karışık olduğu bir kültürdür (Ocak, 1992: 12). Atanın ruhunu memnun etmek için kurban verilmesi, eşya ve mezarının kutsal sayılması, mezarın ziyaret edilmesi ve belirli zamanlarda ayin yapılması gibi uygulamalar saygı ve korkunun işaretidir. Atalar kültürünün, Türkler arasında, veli kültürünün temelini atılmasında önemli rolü vardır. Atalar kültü, İslam dininin kabul edilmesi ve tasavvuf düşüncesinin yayılmasında olduğu kadar, Tekke tasavvuf edebiyatı ürünlerinin meydana çıkmasında birinci derecede etkili olan "derviş-veli" tipinin oluşum zeminini hazırlamıştır (Akarpınar, Arslan, 2015: 348). Türkler, ataları için yaptıkları mezarlarda veya ataları için belirledikleri özel yerlerde atalarını düzenli olarak anmış ve onlara sitayişte bulunmuşlardır. Bunun için mezarlara önem vermiş, süslemiş ve bu çerçevede çeşitli pratikler sergilemişlerdir.

Timur'un türbe inşasının altında politik sebepler olabilir. Çünkü hükümdarlar sadece geçmişi değil aynı zamanda geleceği gasp ederler. Hatırlanmak isterler, kendilerini unutturmayacak işler yaparlar.

Bu eylemlerin anlatılması, müziksel olarak işlenmesi, anıtlarda sonsuzlaştırılması için çaba gösterirler. İktidar “kendisine geriye yönelik meşruluk ve ileriye yönelik ebedilik” kazandırmış olur (Assmann 2015: 79). Bu politik gayelerin yanı sıra menkıbeye Atalar kültü çerçevesinden bakıldığı zaman Timur, Ahmed Yesevî’yi takdis etmek için ona büyük bir türbe yaptırmıştır. Çünkü atalar kültüründe somut bir unsurun varlığı önemlidir. Bu bağlamda atanın gömüldüğü bir mezar kutsal sayılır ve koruma altına alır. Bir devlet adamı olan Timur, bu türbenin inşasıyla bir takım politik kazanımlar elde etmiş olsa da Türklerin kültürel belleğine uygun olarak, atalar kültü çerçevesinde Ahmed Yesevî’ye bir türbe inşa ederek âlim-devlet bütünleşmesini somutlaştırmıştır.

Hoca Ahmed Yesevî’nin temsil ettiği âlim ve devlet bütünleşmesi, yukarıdaki menkıbede olduğu gibi Ahmed Yesevî öldükten sonra rüya aracılığıyla devam eder. Benzer bir menkıbede Hoca Ahmed Yesevî’nin Humâyûn hakkındaki bir kerameti anlatılır.

Yesevî tarikatından Mansur Ata, bir aralık Türkistan’a gelerek Hoca Ahmed Yesevî’nin türbesini ziyaret eder. Hocayla manen mülakat eder. Mülakat esnasında Hoca, “Çağatay padişahı- Yani Babür’ün oğlu Humâyûn- Semerkand’ı zapt edip o diyar hâkimiyetini ele geçirmek istiyor. Lakin ervah-ı tayyibe buna razı değil, onu Hindistan’a havale ediyorlar. Onun o havalideki zaferleri için, türbemizden bir alem al götür.” Mansur Ata denileni yapar. Ve Hindistan’ı alır (Köprülü, 1993: 42).

Türk kültürel belleğindeki rüya algısında rüyaların gelecekte haber vermek, uyarılarda bulunmak, rehberlik etmek, âşik etmek, mekânları ve yapıları inşa ettirmek,

din değiştirmek gibi işlevleri vardır. Bu işlevlerin ortaya çıkmasında, Türklerin mitolojik dönem ve İslamiyet sonrası kültürel yapıları beraber rol alırlar. Türklerin rüya algısında bireysel rüyalardan çok kültürel rüyalardan bahsedilir. Bir rüya motifinin bireysellikten sıyrılıp, toplumsallaşması, kolektif hale gelmesi bazı ön şartlara bağlıdır. Rüya gören birey ile kültür arasındaki karşılıklı etkileşim bir rüyayı kolektif hale getirir. Bireyler gördükleri rüyaları, kültürel sembollerle ilişkilendirerek, ortak rüya motiflerinin yer aldığı bir geleneğin oluşmasını sağlarlar. Aynı motiflerin olduğu benzer rüyaların artması, bunları bireysellikten çıkarıp yavaş yavaş toplumsal kılar. Oluşan yapı, bir rüya başlığı oluşturarak, bireyle anılmaktan sıyrılır ve kolektif rüya bilincini oluşturur. Böylelikle toplumsal rüyalar farklı işlevler üstlenerek geleneğin devamını sağlarlar (Çelepi, 2012: 6-8).

Rüyalara, hem ruhani hem de gerçek dünyanın gerçeklerini yansıttıkları ve gerçek hayatla gaip denilen diğer âlem arasında bağlantı kurdukları için özel önem atfedilmiştir (Hermansen, 2008: 73). İslamiyet’te bu çerçevede ayet ve hadislerle dayandırılarak rüyalara büyük önem verilir. Bir hadiste Hz. Muhammet, salih ve mümin kişilerin rüyalarının gerçekleri yansıttığını bildirir. Kuran, vahiyler halinde 23 yıllık bir zaman diliminde tamamlanır. 23 yılın altı ayında bütün vahiyler rüya aracılığıyla gönderilir. 23 yılın altı ayı, kırk altı parçanın bir parçası demektir. Bu yüzden Hz. Muhammet, vahiylerin rüyalarla geldiği dönemi nübüvvetin kırk altıda biri olarak kabul eder (Çelepi, 2012: 41). Hz. Peygamberin rüyalara verdiği bu önem Türklerin kültürel belleğine de yansır. Hem anlatılarda hem Türk tarihinde kahramanın yapması gerekenler rüyada kendisine iletilir.

Bu rüyalarda kahraman hem tehlikelere karşı uyarılırken hem de görevini yerine getirebilmesi için ondan bazı isteklerde bulunulur. İslamiyet'le beraber kahramanın görevi cihat düşüncesiyle İslamiyet'i yaymaktır. Bu görevi yerine getirirken din uluları rüyaya girerek yapması gerekenleri ona iletirler. Kahraman bu istekleri yerine getirmeye çalışır. Hoca Ahmed Yesevî rüyaya girerek hem tehlikeleri bildirir hem de rehberlik eder. Kurumsal yapının başındaki kişi, bu rüyayı dikkate alarak savaş stratejisini düzenler. Bu menkıbe bu bağlamda âlim ve devletin birleşmesine önemli bir örnektir. Rüyada aktarılan yerlerin fethi de bir bakıma kutsal bir hale dönüşür.

5.SONUÇ

Ahmed Yesevi, Türklerin medeniyet ve uygarlık seviyesine ulaşmasında en fazla rolü olan abide şahsiyetlerdendir. Bilimi önceleyen din anlayışının temsilcisi olan Ahmed Yesevi, ilim ve din anlayışı, âlimliği, irşat metodu ve eseri Divan-ı Hikmet sayesinde İslamiyet'in yayılmasında çok etkili olmuştur. Orta Asya ve daha sonra Anadolu'nun siyasi ve sosyal bütünleşmesinde söz sahibi olması da onu ölümsüzleştirmiştir.

Milletlere, tarihteki konumları ve dünya algıları hakkında ipuçları veren kültürel

bellekleri, değişikliklere ayak uydurarak her dönem yeniden kurulur. Türk halk anlatılarında ve tarihinde kültürel bellek aracılığıyla evrilerek aktarılan birçok değer yer alır. Bu değerler yaşatılarak ve korunarak Türk millî kimliği oluşturulur. Âlim ve devlet bütünleşmesi, kültürel bellekte yer alan ve Türk tarihi ve halk anlatmalarında işlenen değerlerdendir. İlim ve siyasetin, bilge ve devlet adamının bütünleşmesi, dünyaya bütüncül bakabilmeyi sağlar ve başarıların önünü açar. Ahmed Yesevi'nin birçok menkıbesi dikkatle incelendiğinde, kültürel bellekle aktarılan değer ve motiflerin hem âlim-devlet bütünleşmesine işaret ettiği hem de Ahmed Yeseviden önce başlayan ve daha sonra da devam eden bir geleneği yaşattığı görülecektir. Arslan Babanın elinden kutsal bilgilerin nakledicisi olan hurmayı yemesi, babasının sofrasını açarak erginlenme sürecinin bittiğini göstermesi, Karaçuk dağıyı ortadan kaldırarak ad alması, adına büyük bir türbe yaptırılması tamamen Türklerin kültürel bellekleriyle ilgilidir. Kültürel bellekle oluşturulan bu menkıbeler, Ahmed Yesevî'nin kutsallığını artırmıştır. Devrin ve daha sonraki yüzyılların yöneticileri bir âlim olan Ahmed Yesevî ile siyasetlerini birleştirmeyi uygun görmüşlerdir.

KAYNAKÇA

- ARSLAN, M., AKARPINAR R. B., (2015). “Tekke-Tasavvuf Edebiyatı”, **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı**, Grafiker Yayınları, s.345-398.
- ASSMANN, J. (2015). **Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve politik Kimlik**, (çev: Ayşe Tekin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- BARKAN, Ö. L. (1942). “İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri Ve Zaviyeler”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı 2, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, s.279-300.
- BAŞGÖZ, İ. (1973). “Türk Halk Hikâyelerinde Düş Motifi Zinciri”, **Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, C.V, Sayı 2, s 71–86, Ankara.
- BOZATLI, M. (1996). **Başbuğ Veli Hoca Ahmet Yesevi ve Türk Dünyası**, Çaçıl Matbaası, Ankara.
- CUNBUR, M. (1995). “Ahmed Yesevî’nin Anadolu’nun Türkleşmesindeki Yeri”, **Erdem, Atatürk Kültür Merkezi Dergisi-Hoca Ahmet Yesevi Özel Sayısı**, C.7, Sayı 21, s.833-855.
- _____. (1997). **Anadolu’nun Bütünleşmesinde Ahmed Yesevî’nin Yeri**, AKMB Yayınları, Ankara.
- ÇELEPİ, M. S. (2012), **Türk Halk Kültüründe Rüya**, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, SBE Doktora Tezi.
- ÇOBANOĞLU, Ö. (2011). **Türk Dünyası Epik Destan Geleneği**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- DOĞAN, İ. (1993). “Hoca Ahmed Yesevî’ye Armağan Nedeniyle”, **Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt 26, Sayı 1, s.9-14.
- DUYMAZ, A. (1996). **Nevruz Bey Hikâyesi (İnceleme-Metinler)**, Millî Folklor Yayınları, Aydın.
- EKİCİ, M. (2004). **Türk Dünyasında Köroğlu**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ERGİN, M. (2001). **Dede Korkut Kitabı**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- ERASLAN, K. (1983). **Dîvân-ı Hikmet’ten Seçmeler**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- _____. (1989). “Ahmed-i Yesevî ve Divan-ı Hikmet”, **Türk Edebiyatı Dergisi, Hoca Ahmed Yesevi Özel Sayısı**, Sayı 192, s13-14.
- ESİN, E. (1989). “Ahmet Yesevî”, **Türk Edebiyatı Dergisi, Hoca Ahmed Yesevi Özel Sayısı**, Sayı 192, s32-34.
- GÜNAY, U. (1992). “Ahmed Yesevî’den Hareketle Yazılı Kültürün Sözlü kültüre Etkisi Konusunda Tespitler”, **Milletlerarası Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri (1991)**, s.25-33, Ankara.
- _____. (1999). **Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi**, Akçağ Yay., Ankara.
- GÜZEL, A. **Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı**, Akçağ Yay., Ankara.
- HAYİT, B. (1992). “Türkistan Kadınlarının Yesevîcilik Ananesi”, **Milletlerarası Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri (1991)**, s.45-49, Ankara.

- HERMANSEN, M. (2008). “İslamiyet’te Rüyalar ve Rüya Görme”, **Psikolojik, Kültürel ve Dini Boyutlarıyla Rüyalar**, (Editör: Kelly Bulkeley), (çev: Dilek Cenkçiler), ODTÜ Yayıncılık, s.73-92, Ankara.
- İNAN, A. (1976). **Eski Türk Dini Tarihi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- KABAKLI, A. (1989). “Şefiü’l Müznibin”, **Türk Edebiyatı Dergisi, Hoca Ahmed Yesevi Özel Sayısı**, Sayı 192, s4-8.
- KARA, M. (1998). “Hikmet”, **İslam Ansiklopedisi**, C.17, s.518.519.
- KENJETAY, D. (2003a). **Hoca Ahmet Yesevî’nin Ahlâk Felsefesi**, Hoca Ahmet Yesevi Ocağı Yayınları, Ankara.
- _____. (2003b). **Hoca Ahmet Yesevî’nin Ahlâk Düşünce Sistemi**, Hoca Ahmet Yesevi Ocağı Yayınları, Ankara.
- KİTAPÇI, Z. (1993). “Orta Asya Türklüğünün Kendine Dönüşü ve Ahmed Yesevî Devrinin Yeniden Başlaması,” **Türk Yurdu Dergisi, Hoca Ahmet Yesevî Özel Sayısı**, C.13, Sayı 73, s.7-14.
- KORKMAZ, A. (1993). “Yesevî Aydınlığında Bir Türk Dünyası”, **Türk Yurdu Dergisi, Hoca Ahmet Yesevî Özel Sayısı**, C.13, Sayı 73, s.3-4.
- KÖPRÜLÜ, F. (1993). **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- L’VOVO, Eleonara L’vovna, vd. (2013), **Güney Sibiryâ Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri II, İnsan ve Toplum**, (Çev: Metin Ergun), Kömen Yay., Konya.
- MELİKOFF, I. (1992), “Ahmed Yesevî ve Türklerde İslamiyet”, **Milletlerarası Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri (1991)**, s.61-69, Ankara.
- MERT, Hamdi, **Hoca Ahmet Yesevi**, Ahmet Yesevi Üniversitesine Yardım Vakfı Yayınları, Ankara.
- NİGMETOV, H. G. (1992). “Yesevî’ye Ait Bazı Seneler”, **Milletlerarası Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri (1991)**, s.69-75, Ankara.
- OCAK, A. Y. (1992), “Anadolu Türk Halk Sufiliğinde Ahmed-i Yesevî Geleneğinin Teşekkülü” **Milletlerarası Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri (1991)**, s.75-85, Ankara.
- _____. (1997). **Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler**, Türk Tarih Kurmu Basımevi, Ankara.
- _____. (2002). **Türk Sufiliğine Bakışlar**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ÖZTÜRK, A. (2012). **Çağların İçinden Türk Destanları**, Pozitif Yayınları, İstanbul.
- SALMEN-ULI, T. S. (1992). “Kazak-Türk Tarihi ve Medeni Alâkaları”, **Milletlerarası Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri (1991)**, s.85-89, Ankara.
- ŞEKER, M. (1993). “Ahmed Yesevî’nin Hayatında Arslan Baba Meselesi”, **Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri**, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri.

M.Surur Çelepi

TURAL, M. A. (1995). “Saltanatın otopsiyi veya Millî Hâkimiyet Yolunda Çekilen Çileler”, **Erdem, Atatürk Kültür Merkezi Dergisi-Hoca Ahmet Yesevi Özel Sayısı**, C.7, Sayı 21, s.987-1005.

USLU, M. (1993). “Bir Türk Klasığı: Divan-ı Hikmet”, **Türk Yurdu Dergisi, Hoca Ahmet Yesevî Özel Sayısı**, C.13, Sayı 73, s.28-29.

YILMAZ, K. (1997), “Ahmed Yesevî'nin Şöhreti ve Tesirleri”, **Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 3, s.59-69.